

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ»**

05 травня 2026 р.

Київ 2026

УДК 94(477)(063)

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.
(м. Київ, 05 травня 2026 р.) / Під заг. ред. Т. В. Марени. – Київ: МДУ, 2026. – 171 с.

Редакційна колегія:

Голова – **Т. В. Марена**, в.о. ректора Маріупольського державного університету

Члени редколегії: – **О. П. Реснт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, заступник директора Інституту історії України НАН України.
– **Ю. В. Константинова**, к.і.н., доцент, декан історичного факультету.
– **С. В. Новікова**, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету
– **В. М. Романцов**, д.і.н., професор (відповідальний редактор)
– **С. С. Арабаджи**, к.і.н., доцент
– **В. С. Волоніць**, к.і.н., доцент
– **В. О. Забавін**, к.і.н., доцент
– **В. М. Коробка**, к.і.н., доцент
– **Н. І. Романцова**, д.і.н., доцент
– **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The collection of scientific papers presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school.

For researchers, lecturers, postgraduate students, undergraduate and master's students, and all those interested in the history, culture, and foreign policy of Ukraine, historical regional studies, as well as contemporary international relations.

Науковий світ, спираючись на праці таких велетнів, як Михайло Грушевський, має достатньо доказів самобутності України-Руси. Його десятитомна праця — це фундаментальна відповідь будь-яким територіальним чи історичним зазіханням. Грушевський слушно зауважував: «В українців є всі підстави – географічні, економічні, політичні і культурні — вважати себе окремою нацією».

Незважаючи на агресію, українське суспільство продемонструвало безпрецедентну згуртованість. Історія вчить, що розпад імперій (Австро-Угорської, Османської) часто починається несподівано, але має об'єктивні внутрішні причини. Час експансіоністських імперій минув, і право українського народу на вільне життя у власній державі буде утверджено остаточно.

СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ОКУПАЦІЇ

Зубченко О. С., Прокопенко О. Н.

Сучасному суспільстві притаманні високі темпи соціальних змін у різних сферах – політичній, економічній, культурній, комунікаційній та технологічній. Саме на перетині цих соціально-культурних розколів виникає та розвивається феномен соціального відчуження. Тією чи іншою мірою він стосується кожного із нас та може проявлятися через соціальну ізоляцію, аномія, підвищену схильність до різних форм девіантної поведінки, маргіналізацію, послаблення або втрату соціальних зв'язків та деградацію звичних соціальних інститутів (родини, батьківства, материнства, соціальної допомоги тощо).

Проблему відчуження можна віднести до «вічних» питань теоретичного та практичного знання, адже про неї говорять з часів Античності та, мабуть, не забудуть, доки живе людство. Проте, як засвідчує досвід, інтерес до цього феномену зростає, коли відбуваються події, що радикально змінюють життя суспільства.

У соціології соціальне відчуження визначається як суспільне явище, що характеризує внутрішній розрив між інтересами, прагненнями, очікуваннями, мотивами діяльності людини і виконуваними нею соціальними функціями та ролями. У такій ситуації виникає стан суперечності між внутрішніми та зовнішніми проявами особистості, внаслідок чого діяльність людини (або її наслідки) перетворюється на окрему від самої людини силу, яка починає нам шкодити. У соціально-груповому ракурсі відчуження проявляється через суперечності соціальних відносин, які, з одного боку, консолідують людей у різні соціальні спільноти, а з іншого – відокремлюють їх одне від одного у процесі розподілу праці та становлення

соціальної нерівності. У соціально-економічному дискурсі соціальне відчуження призводить до втрати людиною своєї волі, відриву її від власності та результатів своєї праці, які перестають їй належати. Внаслідок цього зростають як індивідуальні (потрапити до стану соціально-економічної залежності та експлуатації, т. зв. відчуження праці), так і групові (перетворення соціального середовища, суспільства, держави та провідних соціальних інститутів на ворожі, пригнічувальні сили, т.зв. відчуження суспільства) ризики [6].

З позицій філософії соціальне відчуження має подвійний характер. По-перше, його можна розглядати як свідоме індивідуальне дистанціювання від однобічності «цього світу» з метою здобуття справжньої повноти буття для творчої самореалізації особи, а по-друге – як явище історичної втрати людиною своєї цілісності. Відчуження постає як іманентний прояв парадоксальності людського буття та водночас – показник його природності та сили. У центрі уваги дослідників - проблеми життя людини у великому місті, швидкої урбанізації, масової міграції, дезорієнтації, «культурного шоку» та ціннісних конфліктів. На чільному місці опиняється і маргінальна особистість, яка відійшла від звичного устрою життя, проте, так і не пристосувалася до нового укладу [8, с. 5-7].

Психологія трактує соціальне відчуження як стан втрати або відчуття втрати зв'язку індивіда із соціальним середовищем через зовнішні чинники (економічні, політичні, культурні), що проявляється через ізоляцію, маргіналізацію, втрату соціального впливу та можливостей для участі у житті суспільства. Безпосередніми передумовами соціального відчуження є економічна нерівність, відсутність можливостей для саморозвитку та порушення соціальної справедливості. Доречі, саме останній фактор двічі ставав рушійною силою народних виступів в Україні – Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013-2014 років. Також психологи використовують термін «соціальне відчуження» у тісному зв'язку з іншими, близькими за сенсом поняттями, серед яких «соціальна дистанція» (суб'єктивна характеристика соціально-психологічних відмінностей між людьми, що займають різне становище у суспільстві), «соціальна дисоціація» (емоційне, символічне або ритуалізоване дистанціювання від існуючого соціального порядку як результат травматичного досвіду чи пригнічення), «соціальне уникнення» (схильність людини не вступати до соціальних взаємодій) та «соціальна відстороненість» (свідома мінімізація будь-яких міжособистісних контактів) [4].

У цьому міждисциплінарному контексті, мета нашого дослідження – проаналізувати, як проявляється соціальне відчуження на українських територіях, які було окуповано російськими загарбниками у 2014-2025 роках. У різних регіонах ці процеси розвивалися неоднаково, часто набуваючи абсолютно різного наповнення. У Криму російська військова, економічна, інформаційна присутність, на жаль, була постійною рисою повсякденного життя

всіх років незалежності, місцеві криміналізовані еліти більшою мірою орієнтувалися на Москву, аніж на Київ, а яскравим маркером політичного відчуження від національного електорального мейнстріму (особливо після Помаранчевої революції) була аномально висока, навіть порівняно із сусідніми південними областями, підтримка проросійських та прокомуністичних партій. На «староокупованих» територіях ОРДЛО процеси відчуження розвивалися поступово, тут довгий час були в обігу гривні та рублі, а працівники великих підприємств отримували українські зарплати. Зовсім по-іншому складалася ситуація на загарбаних землях Запорізької та Херсонської областей. Ворожі війська просувалися тут дуже швидко, соціальна та житлова інфраструктура не зазнала значних руйнувань, а десятки тисяч місцевих жителів вимушені були з великими труднощами виїжджати до евакуації вже після окупації.

Вітчизняні дослідники визначають окупацію як «тимчасовий стан суспільного життя, який виникає у результаті військових дій та зайняття супротивником території іншої держави та характеризується масовими дисфункціями у діяльності соціальних інститутів, їхнім перетворенням на засіб терору та поневолення на тлі повної втрати легітимності в очах людей» [2, с. 195].

Чи пов'язана дисфункція із соціальним відчуженням? Вперше це поняття до наукового обігу ввів Г.Спенсер, констатувавши, що за певних умов соціальний інститут замість користі починає приносити суспільству лише шкоду [5, с. 287]. Тут можна провести аналогію із видозміненими раковими клітинами, які перестають виконувати свої функції та становлять небезпеку для нашого здоров'я і життя. Для Р. Мертона дисфункція – це діяльність соціальних інститутів, що заважає задоволенню потреб соціальної системи, значно зменшує її адаптивні та регулятивні можливості та фактично працює на саморуйнування. Вона може мати зовнішні (нестача фінансування, кадрів, матеріальних засобів, організаційна плутанина) та внутрішні (неясність та суперечливість цілей, невизначеність функцій, падіння соціального престижу і авторитету даного інституту) [3, с. 262]

Таким чином, можна визначити кілька сутнісних характеристик соціального відчуження в окупації. По-перше, втрата звичних зразків та шаблонів соціальної поведінки, які були актуальними за мирних часів. Такий стан речей добре описав А.Шюц через категорію «наявного знання», що засноване на досвіді попередніх поколінь, вже засвоєне нами через власні соціальні практики і має типовий, універсальний характер, дозволяючи швидко розібратися у різних ситуаціях – від оформлення субсидії на послуги ЖКГ до вибору свіжої зелені на ринку. «Наявне знання» визначає наш «не проблемний» світ, де ми впевнено відчуваємося, відчуваємо внутрішню психологічну цілісність та різні форми соціальної солідарності з оточуючими [9, с. 131-132]. Проте, коли на нашій землі з'являється ворожий

чобіт, межі «не проблемного світу» стрімко скорочуються, зводяться лише до нашої родини або найближчого соціального оточення. Окупація несе із собою екстремальні, часто небезпечні для життя соціальні практики, а разом із ними – і багато морально-етичних дилем, яких ніколи не виникало у довоєнному житті.

По-друге, надзвичайно високий рівень соціальної аномії, коли система життєвих пріоритетів, яка десятиліттями складалася за умов соціально-інституційного розвитку в демократичній країні перестає працювати, а т.зв. цінності окупантів вражають своїм цинізмом та жорстокістю. На тлі цього постає питання – як далі жити людям, що опинилися по той бік лінії фронту? На відміну від 2014 р., Українська держава дала чітку відповідь – евакуюватися, незважаючи на всі майбутні труднощі та випробування. Проте перед тими, хто не захотів або не зміг виїхати, постає наступна дилема – як себе поводити з окупантами? По суті, тут є три варіанти – йти на співпрацю, свідомо уникати будь-яких соціальних взаємодій із новими інститутами та організаціями або чинити спротив.

По-третє, колосальний тиск на людину з боку держави-окупанта, який проявляється як через терор, залякування, репресії, цілеспрямоване витіснення та обмеження прав цілих соціальних груп, так і гіпертрофовану інформаційно-пропагандистську активність, яку, спрямовано на створення «штучної повсякденності». Штучна повсякденність розглядається як змодельований комунікатором процес життєдіяльності індивідів, що розгортається у звичних для широкого загалу соціальних ситуаціях, проте містить спеціально створений змістовно-емоційний контекст [1, с. 9]. Про що саме йдеться? Життя людей на півдні Запорізької області та лівобережжі Херсонщини, де практично не було активних бойових дій, не зазнало якихось зовнішніх змін після приходу окупаційних військ. На відміну від Донеччини, Луганщини та Харківщини, де з перших днів «повномасштабки» точилися запеклі бої, у цих регіонах практично немає зруйнованих кварталів, розбомблених будинків та спалених шкіл. Все це жодним чином не впливає на внутрішній зміст окупаційного режиму, тут так само панує жорсткий терор, страх і морок. Проте на оманливе мирному тлі окупанти намагаються наповнити звичні соціальні практики чужим змістом. Насамперед під прицілом опиняються інститути освіти та соціальної сфери – перший раз у перший клас під гімн Росії, продуктовий набір для малозабезпечених родин із листівкою від Путіна, дитячий майданчик, який пофарбовано у триколор, святковий концерт до дня росії у геріатричному пансіонаті. Окрему роль, особливо у перші місяці окупації, відігравали маніпуляції із гуманітарною допомогою. Окупанти роздавали найдешевші продовольчі набори сумнівної якості виключно під камери пропагандистських телеканалів, змушуючи місцевих жителів дякувати за турботу «російським визволителям».

По-четверте, важливу роль у формуванні соціального відчуження на ТОТ мають примусові трансформації соціальної структури, що, як правило, носять регресивний характер та спрямовані на руйнування звичних соціальних інститутів, створення лояльного соціального середовища. Такі зміни відбуваються у рамках т.зв. «денацифікації», описаної у статті російського шовініста Т. Сергєйцева «Что Россия должна сделать с Украиной». По суті, маємо справу із цілеспрямованим геноцидом представників великих соціальних груп, який дуже схожий на Голодомор-геноцид 1932-1933 років, організований комуністичним тоталітарним режимом. Механізм соціального відчуження українського селянства – спочатку від своєї власності, а згодом і від звичних соціальних ролей описує С.Теслюк: «Колективізація призводила до явища «знеособлення», «людину було позбавлено права самостійно приймати рішення, розпоряджатися майном, навіть годувати коня, який нещодавно був її власністю» [7, с.32-33]. Аналогічні плани щодо українців ворог нині реалізує на тимчасово окупованих територіях, депортуючи наших співвітчизників, які відмовилися отримувати російські паспорти, та завозячи переселенців із Крайньої Півночі, Далекого Сходу та Середньої Азії.

Таким чином, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі спостерігається значне зростання наукового інтересу до проблем соціального відчуження. Особливо актуальністю ця тематика відрізняється в контексті російської агресії проти України та окупації значної частини наших територій, адже ворог використовує інструменти соціального відчуження для послідовного руйнування соціальної суб'єктності, групової та національної ідентичності, а також всієї системи соціальних відносин, до яких включені наші земляки по той бік лінії фронту, ставлячи за мету формування лояльного середовища, де не буде навіть згадки про Україну.

Література

1. Зубченко О.С. Конструювання штучної повсякденності у російських пропагандистських телеграм-каналах (на прикладі тимчасово окупованих територій Запорізької області). Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Філософія, соціологія, право». 2022. № 4. С. 6-16 [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269573](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269573)
2. Макаров І.М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2012. № 3. С. 193-197.
3. Мертон Р. Зв'язки соціальної структури і аномії. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 260-266.

4. Сафронова М.І., Петровська І.Р. Соціальна дистанція як психосоціальне явище: теоретичне осмислення та дефініційний аналіз суміжних понять. Психологічний часопис. 2023. Т. 11. Вип. 2. С. 47-62 <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.4>
5. Спенсер Г. Що таке суспільство? Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 286-291.
6. Суїменко Є.І. Відчуження соціальне. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. - Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34425>, дата звернення 09.03.2026
7. Теслюк Р. Зміна соціальних ролей українського селянства внаслідок колективізації та голодомору-геноциду 1932-1933 років. Український соціум. 2023. № 3. С. 26-40. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.026>
8. Фоменко К.А. Відчуження як екзистенціальна проблема: досвід філософсько-антропологічного дослідження. Автореф дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.
9. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Пер. з нім. В. Кібуладзе. Київ: Український центр духовної культури, 2004. 560 с.

ЗАВЕРШЕННЯ ОБОРОНИ «АЗОВСТАЛІ»: ВІЙСЬКОВА ТА ПОЛІТИЧНА ЦІНА ПОРЯТУНКУ ГАРНІЗОНУ МАРІУПОЛЯ

Романцов В. М., Романцова Н. І.

На весні 2022 року місто Маріуполь, розташоване на березі Азовського моря, стало широко відоме в Україні та за кордоном як епіцентр запеклих боїв нечисленного, героїчного гарнізону проти російських окупантів. Це місто герой України стало уособленням подвигу його захисників та масових воєнних злочинів загарбників.

Майже три місяці захисники українського Маріуполя вели бої у блокованому місті проти російських окупантів, які багатократно переважали оборонців. Останнім форпостом оборонців Маріуполя були виробничі споруди металургійного комбінату «Азовсталь». Його захищали бійці загону спеціального призначення (полку Національної гвардії України «Азов»), військовослужбовці 36 окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського, підрозділи берегової охорони ДПСУ, патрульної поліції, місцевої